

УДК 32.019.52: 304.444

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.20>

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МЕШКАНЦІВ ПРИКОРДОННЯ

Олександр Крук

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
навчально-науковий інститут економіки,
кафедра філософії і суспільних наук
вул. Шевченка, 95, 14035, м. Чернігів, Україна*

Світлана Киселиця

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
навчально-науковий інститут економіки,
кафедра філософії і суспільних наук
вул. Шевченка, 95, 14035, м. Чернігів, Україна*

Тамара Мазур

*Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
вул. Слобідська, 83, 14000, м. Чернігів, Україна*

Становлення громадянського суспільства, яке, незважаючи на численні проблеми й негаразди, неухильно відбувається в Україні, передбачає формування нового типу взаємин між владою і громадянами. Громадяни поступово усвідомлюють, що саме вони є головним джерелом влади і визначають пріоритетні напрями розвитку країни, а влада починає розуміти, що вона є групою найнятих народом працівників і зобов'язана забезпечувати втілення в життя вимог і сподівань суспільства. Цей процес відбувається паралельно з формуванням громадянської свідомості, коли жителі країни починають розуміти, що їхній особистий успіх та благополуччя неможливі без успішного розвитку всього суспільства, а забезпечити його можна лише об'єднавшись та захистивши загальнонаціональні інтереси. Відбувається процес трансформації мешканців у громадян. Метою статті є аналіз результатів опитувань, проведених авторами протягом 2016–2019 років, стосовно громадянської позиції та поглядів мешканців прикордонного з Російською Федерацією і Білоруссю регіону на суспільно-політичну ситуацію та зовнішню політику України. Показана динаміка політичних симпатій у контексті подій, які відбувались у країні протягом останніх років. Військові дії на Сході, які більшість мешканців Чернігівської області сприймають як війну Росії проти України, істотним чином вплинули на зовнішньополітичні орієнтації регіону. Чернігівщина, яка ще відносно недавно сприймалась як територія із сильними проросійськими симпатіями, нині виступає як регіон, де переважають проєвропейські настрої, а значна частина її мешканців готова зі зброєю в руках захищати свою Батьківщину в разі можливого російського вторгнення. Більшість опитаних саме корупцію, а не війну, загрозу втрати державності та ін. визнали як найбільш серйозну проблему сучасної України. Водночас лише 19% заявили, що з проявами корупції стикалися особисто. Більшість респондентів визнали, що інформацію про корупцію вони отримують від ЗМІ. З огляду на олігархізацію засобів масової інформації в Україні можна припустити, що тема корупційних зловживань використовувалась і буде використовуватись певними політичними силами та олігархічними кланами як важливий засіб маніпуляції настроями громадян. Проведені опитування показали відносно невисокий рівень протестного потенціалу у регіоні. Аналіз динаміки соціально-політичних орієнтирів мешканців прикордоння свідчить: якщо влада забуде уроки недавнього минулого й перестане адекватно реагувати на виклики часу, то активізація акцій протесту може стати реальністю недалекого майбутнього.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська позиція, суспільно-політична ситуація, зовнішня політика, НАТО, Європейський Союз, корупція, протестний потенціал.

Війна, яку Російська Федерація з 2014 року веде проти України, є частиною агресивної кампанії, спрямованої проти європейської спільноти, містить глобальний виклик міжнародному праву, основам сучасного світового устрою, послаблює європейське середовище безпеки.

Україна нині – це оборонний рубіж між об'єднаною демократичною Європою та агресивною Росією, яка швидко сповзає в болото тоталітаризму.

Виходячи з цього, своєчасне виявлення найактуальніших соціально-економічних та політичних проблем сучасної України дозволяє, з одного боку, європейській спільноті коригувати стратегію східноєвропейської політики, приймати своєчасні оптимальні рішення, спрямовані на зміцнення безпеки та протидію агресивним діям Російської Федерації, а з іншого боку, дає можливість громадянському суспільству, органам державної влади, місцевого самоврядування України краще розуміти ситуацію та більш ефективно реагувати на виклики часу.

Опитування, які останніми роками проводяться провідними соціологічними установами України, досить об'єктивно відображають динаміку змін політичних симпатій та зовнішньополітичних орієнтацій населення [1–5]. На жаль, північно-східна частина України, куди входить Чернігівщина, при цьому аналізі не позиціонується як особливий регіон. Але вона має свою специфіку, перебуваючи на перетині етнічної, історичної, культурної традицій і внаслідок розташування на прикордонні з Російською Федерацією та Білоруссю зазнає з їхнього боку потужного впливу.

Центр соціологічних досліджень і соціального аудиту Національного університету «Чернігівська політехніка» намагається виправити ситуацію, вивчаючи цей північно-східний регіон. Останніми роками нами було проведено п'ять соціологічних досліджень. За виключенням двох наукових статей [6–7] результати вищевказаних досліджень ще не публікувалися.

Готуючи цю розвідку, автори поставили за мету проаналізувати погляди населення прикордонного до Російської Федерації та Білорусі регіону щодо суспільно-політичної ситуації, зовнішньої політики України, показати їхню динаміку в контексті подій, які відбувалися у країні протягом останніх років.

Тим чинником, який з 2014 року потужно впливає на ситуацію в країні, є військові дії на Сході. Їхня оцінка громадянами України була неоднозначною і залежала від політичних симпатій, джерел інформації, якими вони користувались, регіону проживання і таке інше.

Більшість мешканців Чернігівщини пов'язувала війну на Сході з агресивними діями Російської Федерації. На запитання: «Те, що відбувається в Україні, на вашу думку, це...» значна частина опитаних відповідала, що це війна Росії з Україною (рис. 1).

Рис. 1. Оцінка мешканцями Чернігівщини військових дій на Сході України (у %)

Причетність Росії до військових дій на Сході визнавали і ті жителі області, які назвали їх громадянською війною, спровокованою російською владою. Кількість прихильників цієї точки зору в області з часом зростала (рис. 1).

Пояснення цьому, на нашу думку, слід шукати в активізації в інформаційному просторі України тези про громадянську війну, яка нібито відбувається на території Донбасу. Останнім часом цей постулат усе частіше озвучує частина українських політиків, певні політичні сили, підконтрольні їм телеканали та інші ЗМІ. Це і створює в уяві пересічного українця картинку полум'я громадянської війни, яке нібито палає на донбаських териконах. Водночас інформація про сучасну російську військову техніку й озброєння, якими воюють проти України, російських військовослужбовців та високопоставлених офіцерів, які контролюють та направляють дії збройних формувань так званих «ДНР-ЛНР», переконують пересічну людину в причетності Росії до цього трагічного протистояння.

«Громадянська війна, спровокована українською владою» – теза, яку часто використовують проросійські ЗМІ, не набрала поширення на теренах Чернігівщини (рис. 1).

Не стало популярним й інше твердження, яке дуже нагадує позицію кремлівських пропагандистів «Геополітична війна між Росією та США на території України». Кількість його прихильників не була скільки-небудь значною, та з часом мала тенденцію до зменшення (рис. 1).

Зрозумівши оцінку мешканцями області ситуації на Сході, автори спробували визначити їхню реакцію на можливе вторгнення в Україну російських військ. На жаль, це питання ставилось тільки під час опитувань у 2016 та 2017 роках. Відповіді розділилися таким чином.

Рис. 2. Реакція мешканців Чернігівщини на вторгнення російських військ (у %)

Отримані результати дали нам підстави стверджувати: становлення громадянського суспільства, яке останніми роками помітними темпами відбувається в Україні, сприяє формуванню активної громадянської позиції її громадян. Значна частина респондентів висловила впевненість у патріотичній позиції свої земляків, стверджуючи, що вони будуть чинити збройний опір агресору. Значно менший відсоток опитаних підтвердив сповідання давнього життєвого кредо «моя хата скраю», тому і заявив, що їхні земляки будуть залишатися вдома і не втручатися. І зовсім незначна кількість опитаних, на рівні статистичної похибки, висловила думку, що їхні сусіди будуть вітати введення в Україну російських військ (рис. 2).

Проблеми війни та миру тісно пов'язані з проблемами безпеки, які реалізуються, зокрема, через напрями зовнішньої політики. Який з міжнародних союзів є найбільш оптимальним для

Україні? Які заходи можуть найбільш ефективно гарантувати їй стабільність та безпеку? Дискусії з цього питання точаться в нашій країні з дня проголошення нею незалежності.

Опитування, які протягом останніх років проводились провідними соціологічними установами країни, констатували зростання підтримки ідеї вступу України до НАТО як ефективного механізму гарантування національної безпеки. Автори спробували доповнити загальноукраїнські дослідження даними з північно-східного регіону і порівняти мотиваційну підтримку або ж опозицію стосовно НАТО із загальноукраїнськими показниками (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка змін поглядів мешканців північно-східного регіону на вступ до НАТО

Користуючись даними КМІС [8], констатуємо, що підтримка НАТО в Україні 2019 року досягла 49%, тобто кожен другий житель вважав членство в НАТО гарантією її національної безпеки. Однак на Чернігівщині рівень підтримки НАТО був дещо нижчий за загальноукраїнський (38,7%). Разом із тим кількість жителів регіону, які негативно ставились до вступу у НАТО, була меншою за загальноукраїнський (відповідно 25,1% проти 31%). Ця відмінність, на нашу думку, пояснюється більшою кількістю, порівняно із загальнонаціональним показником, осіб, які не визначились у своєму ставленні до НАТО (відповідно 36% проти 20%). Ця обставина засвідчує специфіку північно-східного регіону країни і дає підстави прихильникам євроатлантичної інтеграції сподіватись на покращення показників у разі посилення просвітницької роботи серед населення стосовно членства в Альянсі.

Слід зазначити, що найвищий рівень підтримки членства України в НАТО в області припадає на 2017 рік. Ми пов'язуємо це з тим, що 11 травня 2017 р. Рада міністрів Європейського Союзу ухвалила рішення про запровадження для громадян України безвізового режиму. Це посилює серед українців прозахідні симпатії як конкретно євроатлантичні, так і просвіропейські загалом.

Підтвердження цьому ми знаходимо, проаналізувавши ставлення жителів регіону до вступу України в Європейський Союз (рис. 4).

Саме у 2017 році найбільше (46,7%) мешканців Чернігівщини висловилися за приєднання України до ЄС, а кількість противників була найменшою і становила 19,2%. Разом із тим відсоток прихильників приєднання до Євросоюзу у нашому регіоні дещо нижчий за загальноукраїнські показники (44% проти 51% у 2019 році).

Водночас відсоток тих, хто не визначився, дещо перевищує відповідний відсоток по Україні (31% проти 26%) (рис. 6). Усе це, з одного боку, є специфікою регіону, а з іншого – як і у випадку з НАТО, дає підстави єврооптимістам сподіватися на покращення результатів

у разі проведення цілеспрямованої агітаційно-роз'яснювальної роботи серед жителів області.

Навіть люди середнього віку ще добре пам'ятають ті часи, коли Чернігівщина вважалась територією із сильними проросійськими симпатіями населення. Пройшло відносно небагато часу і ситуація істотно змінилася.

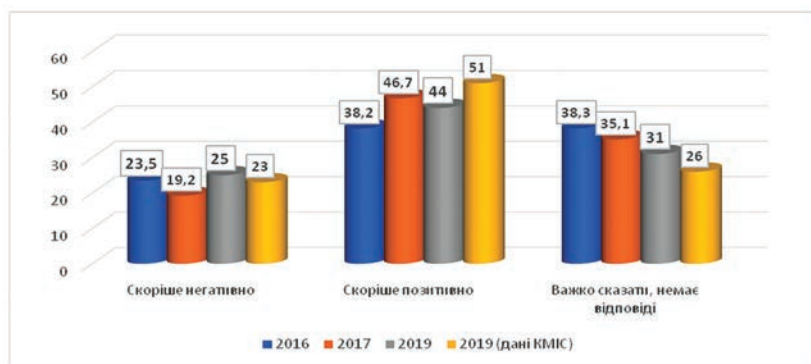

Рис. 4. Динаміка змін поглядів мешканців північно-східного регіону до вступу в ЄС

Рис. 5. Динаміка змін поглядів мешканців північно-східного регіону на вступ у Митний Союз

За даними 2019 року лише 14,4% мешканців регіону висловили своє позитивне ставлення до Митного Союзу з Росією. І це при тому, що загальноукраїнський показник з цього питання становив 23% (рис. 5).

Водночас усі проведені опитування показували домінування негативного ставлення до союзу з Росією, яке перевищувало загальноукраїнський показник (рис. 5).

Зовнішні загрози та небезпеки не зможуть завадити успішному розвитку країни, якщо нація згуртована, влада дієздатна та ефективна, користується підтримкою суспільства, а внутрішні проблеми успішно вирішуються. Однак, якщо досягти цього не вдається, країна приречена на серйозні випробування та потрясіння.

Проблемою, яку небезпідставно називають раковою пухлиною українського суспільства, є проблема корупції. Про неї постійно повідомляють засоби масової інформації, говорять політики та пересічні громадяни.

Відповідаючи на питання «Наскільки гострою, на ваш погляд, є проблема корупції, якщо порівняти її з іншими проблемами країни?», жителі регіону у 2019 році дали такі відповіді (рис. 6).

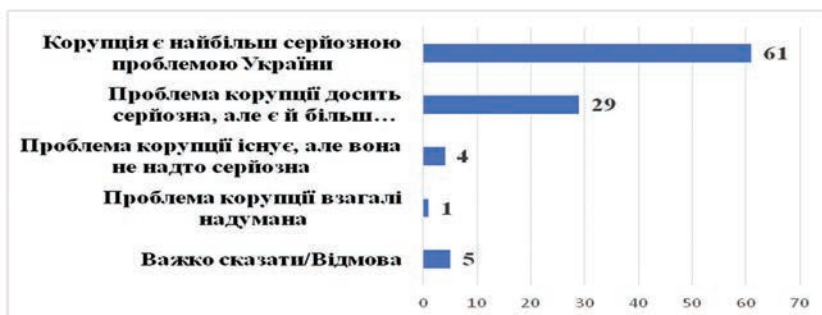

Рис. 6. Оцінка мешканцями Чернігівщини гостроти проблеми корупції (у %)

Звертає на себе увагу, що для більшості громадян (61%) саме корупція, а не війна, загроза втрати державності, економічна криза, захмарні тарифи, зубожіння народу та ін., сприймається як найбільша національна небезпека.

Автори спробували з'ясувати, представників яких сфер суспільного життя жителі Чернігівщини вважають найбільш схильними до корупційних зловживань. За результатами опитування 2019 року отримали таку картину (рис. 7).

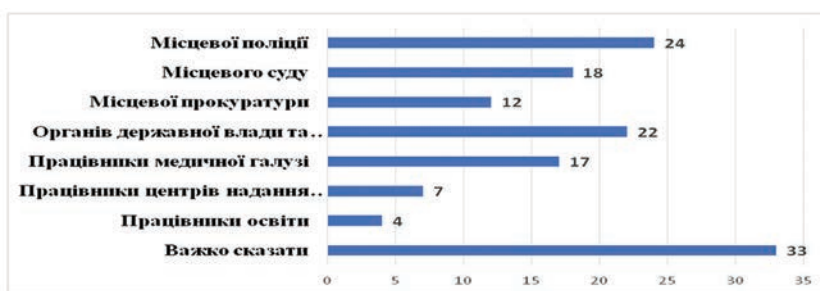

Рис. 7. Представники служб, які, на думку опитаних, найбільш схильні до корупційних зловживань (у %)

Як видно з рис. 7, найбільш схильними до корупції мешканці регіону вважають співробітників місцевої поліції, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, місцевого суду та медичної галузі. Найменш пов'язаними з корупційними діями, на думку опитаних, є освітяни.

Опрацьовуючи «корупційну тему», автори спробували визначити, які чинники сприяють формуванню у жителів області саме такої оцінки ролі корупційного фактора у суспільному житті. Тому логічно й поставили респондентам питання: «З яких джерел ви зазвичай отримуєте інформацію про прояви корупції?» Можна вказати кілька варіантів відповідей.

Отримані результати спонукали до певних роздумів.

Лише невелика кількість респондентів (19%) заявила, що з проявами корупції стикалася особисто. Більшість опитаних (59%) визнала, що інформацію про факти корупції вони отримують із засобів масової інформації або ж чують від інших людей (44%). Припускаємо, і не безпідставно, що частина й цих «інших людей» теж отримує корупційну інформацію від ЗМІ. З огляду на олігархізацію більшості засобів масової інформації беремо на себе

сміливість стверджувати, що тема корупційних зловживань періодично використовується певними олігархічними групами як засіб маніпуляції настроями громадян. Досвід попередніх виборчих кампаній може бути цьому підтвердженням.

З темою корупції пов'язана певним чином і проблема довіри до влади.

Давня традиція українців пристрасно захоуватись у кандидатів, які багато обіцяють, швидко розчаровуватись у новообраній владі, а потім щиро її ненавидіти, нікуди не поділася й залишається реальним чинником сучасного політичного життя.

Загальновідомо, що в результаті трансформаційних змін суспільство стикається із «синдромом недовіри» до політичного режиму. Зниженню довіри сприяють також невиконані обіцянки, політичні скандали, розкриття масової корупції, економічні афери, зловживання владою та ін.

Звідси важливим індикатором ефективності діючих у країні соціальних інститутів виступає довіра до них з боку суспільства.

Автори проаналізували рівень довіри-недовіри до провідних суспільних інститутів протягом 2016–2019 років і отримали таку картину (табл. 1).

Таблиця 1
Довіра населення Чернігівської області органам державної влади (у %)

	Ступінь довіри					
	2016 р.		2017 р.		2019 р.	
	Довіряю /частково довіряю	недовіряю	Довіряю /частково довіряю	недовіряю	Довіряю /частково довіряю	недовіряю
Президенту	35,4	59,5	34,4	53,0	66,0	16,0
Уряду	26,0	68,0	32,0	53,0	12,0	67,0
Верховній Раді	22,7	65,0	22,6	65,0	28,0	55,0
Поліції	51,5	43,9	53,3	34,9	43,0	35,0
Прокуратурі	34,8	53,7	40,6	39,5	36,0	42,0
Суду	34,9	53,6	39,5	42,8	38,0	40,0
СБУ	52,2	36,4	51,0	24,0	50,0	27,0
Збройним силам	72,3	22,8	76,0	13,0	65,0	17,0

Впадає в очі високий рівень недовіри населення до найвищих інститутів державної влади: Президента (2016 р., 2017 р.), Уряду та Верховної Ради. Цьому є просте логічне пояснення.

На час проведення опитувань очікування на швидкі позитивні зміни в країні у постмайданівський період не справдилися і суспільство огорнуло настрої розчарування та скептицизму.

Високий рейтинг Президента у 2019 році належить новообраному Володимиру Зеленському. Опитування проводилося у травні 2019 року, саме після його тріумфальної перемоги на президентських виборах, і свідчить про ті великі надії, які покладали на новообраного голову держави мешканці регіону.

Позитивні оцінки від мешканців Чернігівської області отримала й поліція. У 2016 і 2017 роках Міністерство внутрішніх справ, яке до того досить часто й безпідставно піддавалось критиці з боку ЗМІ та громадських активістів, продовжувало здійснювати реформу патрульної поліції. Побачивши вдягнених у нову поліцейську форму симпатичних молодих людей, ввічливих, усміхнених, налаштованих прийти на допомогу громадянам, суспільство відреагувало відповідним чином, висловивши свою довіру правоохоронній структурі.

Високий рівень довіри громадян до Служби Безпеки та особливо Збройних сил України пов'язаний з тим, що саме їх суспільство вважає тими структурами, які, незважаючи на постійну небезпеку, відважно захищають країну і ведуть смертельну боротьбу з ворогом.

Становлення громадянського суспільства, яке, незважаючи на численні проблеми й перешкоди, неухильно відбувається в Україні, передбачає формування нового типу взаємин між владою і громадянами. Громадяни поступово усвідомлюють, що саме вони є головним джерелом влади і визначають пріоритетні напрями розвитку країни, а влада починає розуміти, що вона є групою працівників, найнятих народом, і зобов'язана забезпечувати реалізацію втілення в життя вимог і сподівань суспільства. Якщо цього не відбувається і влада не реагує на суспільні запити – народ змінює владу. Досвід двох революцій та останніх виборчих кампаній показав, що ця традиція поступово втілюється в практику українського політичного життя.

«Наскільки можливі у вашому населеному пункті масові виступи проти дій влади?» – запитували автори у респондентів (рис. 8).

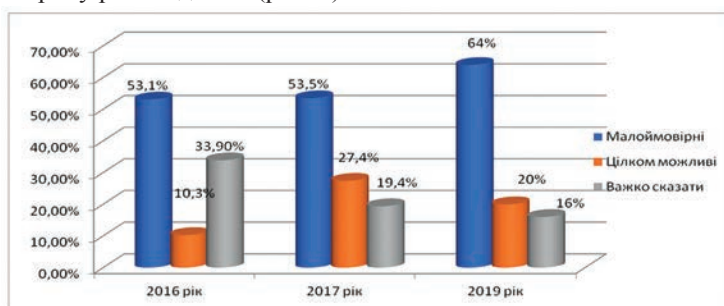

Рис. 8. Розподіл відповідей на питання: «Наскільки можливі у вашому населеному пункті масові виступи проти дій влади?»

«Якщо такі акції протесту відбудуться, ви особисто братимете в них участь чи ні?» – продовжували спілкуватись на цю тему з мешканцями області.

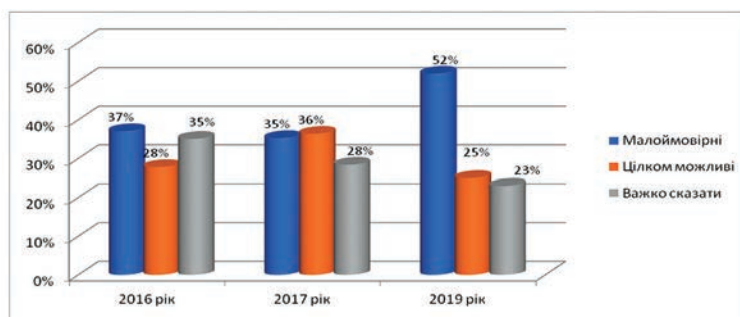

Рис. 9. Розподіл відповідей на питання: «Якщо такі акції протесту відбудуться, ви особисто братимете в них участь чи ні?»

Отримані відповіді показали, що протестний потенціал у регіоні тоді був досить невисокий. Суспільство, яке організувало Майдан, здійснило Революцію Гідності, втомилося й потребувало перепочинку.

Однак якщо влада забуде уроки недавнього минулого, перестане адекватно реагувати на виклики часу і вимоги суспільства, то нових хвиль протестів довго очікувати не доведеться.

Список використаної літератури

1. Інна Ведернікова, Юлія Мостова, Сергій Рахманін «Пісня про батьківщину. Слова народні». *Дзеркало тижня*. 2014. 27 грудня. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/pisnya-pro-batkivschinu-slova-narodni-html>.
2. 2016-й: політичні підсумки: загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 20 грудня 2016 р. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/18588264095a057beaee177.10688895.pdf>.
3. Суспільно-політична ситуація в Україні. Соціологічне дослідження, проведене центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», соціологічною групою «Рейтинг». 2016. 6 грудня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskaya_situaciya_v_ukraine.html.
4. Оцінка діяльності органів влади та реакція на актуальні події. Пресреліз КМІС з 22 по 25 листопада URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=905&page=1&y=2019>.
5. Громадська думка населення України про НАТО. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 2017. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/574143415595c9b3a39c058.39544100.pdf>.
6. Киселиця С.В. Особливості формування громадянського суспільства в новітній Україні: регіональний досвід. *Modern Science – Moderní věda*. 2020. № 10. С. 61–72.
7. Киселиця С., Крук О. Соціогуманітарні виміри громадянської свідомості: від мешканців до громадян. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2021. Випуск 36. С. 43–50. URL: <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2021-36>.
8. Геополітичні орієнтації жителів України: лютий 2019: пресрелізи та звіти. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=827>.

ESTABLISHMENT OF CIVIL SOCIETY AND FORMATION OF CIVIL POSITION OF CITIZENS LIVING IN THE BORDER-ZONE

Oleksandr Kruk

*Chernihiv Polytechnic National University, Educational-Scientific Institute of Economics,
Department of Philosophy and Social Sciences
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine*

Svitlana Kyselytsia

*Chernihiv Polytechnic National University, Educational-Scientific Institute of Economics,
Department of Philosophy and Social Sciences
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine*

Tamara Mazur

*Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
named after K. D. Ushynskiy
Slobidska str., 83, 14000, Chernihiv, Ukraine*

Establishment of civil society that – regardless of numerous problems and troubles – is taking place in Ukraine presupposes formation of a new relationship between the authorities and citizens. Citizens gradually realize that it is them who is the main source of power and define the priority directions of the country's

development. The authorities in turn begin to realize that they are a group of workers employed by the people that are obliged to fulfill public demands and aspirations. This process takes place together with formation of public consciousness, when people start to realize that their personal success and welfare are impossible without successful development of the entire society and that they can ensure it only if they stand together and protect all national interests. This is a process of transformation of residents into citizens. The purpose of the article is to analyze the results of surveys conducted by the authors during 2016–2019 concerning the civil positions and views of citizens living in the region bordering the Russian Federation and Belarus on social-political situation and foreign policy of Ukraine. The dynamics of political preferences in the context of the events taking place in the country in the recent years has been demonstrated. The military actions in the East, which most Chernihiv residents see as Russia's war against Ukraine, have significantly affected the region's foreign policy orientation. Chernihiv region that has been recently perceived as a territory with strong pro-Russian preferences is a region where pro-European sentiments prevail today. A significant portion of citizens is ready to protect their motherland in case of possible Russian invasion. The majority of the respondents have defined corruption, not the war, as a threat to lose statehood and the most serious problem of the modern Ukraine. At the same time only 19% have stated that they faced corruption manifestations themselves. The majority has admitted that they learn about corruption from media. Taking into account oligarchization of media in Ukraine we can assume that corruption has been already practiced and will be practiced by particular political forces and oligarchic clans as a means of manipulating citizens' sentiments. The conducted surveys have demonstrated a relatively low level of protest potential in the region. Analysis of the dynamics of social and political sentiments of citizens living in the border-zone suggests that if the authorities forget the lessons of the recent past and stop responding adequately to the challenges of the times and social demands, new protests will not be long in coming.

Key words: civil society, civil position, social-political situation, foreign policy, NATO, European Union, corruption, protest potential.